

Bogumiła Bobik

Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: 0000 00017548 858X

Zadania pedagoga specjalnego w systemie wsparcia psychologiczno-pedagogicznego uczniów z niepełnosprawnością

Tasks of a special educator in the psychological and pedagogical support system for students with disabilities

Streszczenie

Celem artykułu jest opisanie roli nowego specjalisty – pedagoga specjalnego – w systemie edukacji ogólnodostępnej. Jego powołanie, począwszy od roku szkolnego 2022/2023, wynika z konieczności wspierania nauczycieli w realizacji idei kształcenia włączającego. Opierając się na metodzie hermeneutyki pedagogicznej, uporządkowano wiedzę na temat statusu, zadań i obowiązków pedagoga specjalnego (poziom poznawczy), zaprezentowano opinie innych specjalistów na temat roli zawodowej pedagoga specjalnego (poziom praktyczny). Przeprowadzone analizy wskazują na potrzebę zatrudnienia pedagoga specjalnego ze względu na przydzielony mu szeroki zakres czynności diagnostycznych, edukacyjnych i terapeutycznych w kształceniu uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Słowa kluczowe: pedagog specjalny, edukacja włączająca, diagnoza funkcjonalna, projektowanie uniwersalne, uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, pomoc psychologiczno-pedagogiczna

Abstract

The aim of the article is to describe the role of a new specialist – a special educator – in the mainstream education system. Its establishment, starting from the 2022/2023 school year, results from the need to support teachers in implementing the idea of inclusive education. Based on the method of pedagogical hermeneutics, knowledge about the status, tasks and responsibilities of a special educator (cognitive level) was organized, and the opinions of other specialists on the professional role of a special educator were presented (practical level). The analyzes conducted indicate the need to employ a special educator due to the wide range of diagnostic, educational and therapeutic activities assigned to him in the education of students with special educational needs.

Keywords: special educator, inclusive education, functional diagnosis, universal design, student with special educational needs, psychological and pedagogical assistance

Wprowadzenie

Zadaniem współczesnej szkoły jest realizacja funkcji kształcącej, wychowawczej i opiekuńczej. W dobie przemian społecznych rozwój instytucji szkoły we wszystkich obszarach jej funkcjonowania „staje się warunkiem koniecznym rozwoju

Polski¹. Jednak na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci polityka oświatowa państwa przechodziła różne etapy. Można powiedzieć za Zbigniewem Kwiecińskim, że była ona często „doraźna, niespójna, upartyjniona i krótkowzroczna, niezgodna z konstytucyjnymi zasadami pomocowości, równości szans”².

Warto podkreślić, że niezależnie od historycznych uwarunkowań za efekty kształcenia i wychowania odpowiedzialni są przede wszystkim nauczyciele. To oni podejmują działania dydaktyczne, wychowawcze, opiekuńcze, profilaktyczne i terapeutyczne wobec uczniów we współpracy ze specjalistami, rodzicami oraz instytucjami zewnętrznymi (jak poradnie psychologiczno-pedagogiczne i specjalistyczne, instytucje edukacji pozaszkolnej i pomocowe wobec rodziny).

Zmieniające się zadania i wymagania stawiane nauczycielom i specjalistom są zawsze powiązane z przemianami szkoły jako instytucji, ale też przeobrażeniami społecznymi, ustrojowymi i kulturowymi. Reformy szkolne, zmiany społeczne, transformacja gospodarcza i ustrojowa, zmiany funkcji rodziny, rozwój nowoczesnych technologii, edukacja zdalna, wzrastające zagrożenia klimatyczne i społeczne stawiają przed nauczycielami i specjalistami kolejne wyzwania. Jednym z nich jest idea normalizacji, która podkreśla prawo osób z niepełnosprawnościami do zapewnienia im w jak największym stopniu prawa do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie³. Idea ta zainicjowała zmiany legislacyjne dotyczące wyrównywania szans edukacyjnych osób ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi, w tym z niepełnosprawnością. Szkolnictwo otworzyło się na potrzeby tych osób, co zapoczątkowało przejście od systemu segregacyjnego poprzez integracyjny po włączający (inkluzywny)⁴. W Polsce już od wielu lat systematycznie wzrasta w szkolnictwie ogólnodostępnym liczba uczniów z opiniami o konieczności dostosowań wymagań edukacyjnych do ich potrzeb oraz orzeczeniami o potrzebie kształcenia specjalnego. Implikuje to konieczność podejmowania działań mających na celu podnoszenie efektywności edukacji tej grupy dzieci i młodzieży. Prowadzone są różne działania wspierające, jak: wprowadzenie nauczyciela wspomagającego⁵, zapewnienie zindywidualizowanej ścieżki kształcenia⁶, zatrudnianie specjalistów

¹ Z. Kwieciński, *Grzęzawisko. Eseje z pedagogiki społecznej i krytycznej*, Toruń 2019, s. 11.

² Tamże, s. 12.

³ P. Majewicz, J. Sikorski, *Pedagog specjalny w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach – nowe stanowisko specjalisty w polskim systemie edukacji w opinii nauczycieli*, „Journal of Modern Science 2024, t. 1, nr 55, s. 583–594, doi: 10.13166/jsm/183984.

⁴ Z. Gajdzica i in., *Analiza praktyki szkolnej i charakterystyka szkoły efektywnie realizującej edukację włączającą w praktyce – raport z badań*, Katowice 2021, <https://www.profesja/analiza-praktyki-szkolnej-i-charakterystyka-szkoly-efektywnie-realizujacej-edukacje-wlaczajaca-w-praktyce.pdf> (dostęp: 25.07.2024).

⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym, Dz.U. 2017, poz. 1578.

⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1798.

– pedagoga, psychologa, logopedy, terapeutę pedagogicznego oraz doradcy zawodowego⁷.

W roku szkolnym 2022/2023 oprócz dotychczasowych specjalistów w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach powołano pedagoga specjalnego. Jego zadania określa Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 22 lipca 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach⁸.

Oddziaływanie specjalistów, szczególnie pedagoga specjalnego, jako uczestników procesów wspomaganie, kształcenia i rozwoju młodego pokolenia jest związane z kontekstem zróżnicowanych potrzeb edukacyjnych oraz współczesnym rozumieniem pomocy psychologiczno-pedagogicznej, która polega „na rozpoznawaniu i zaspokajaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dziecka oraz rozpoznawaniu indywidualnych możliwości psychofizycznych i czynników środowiskowych wpływających na jego funkcjonowanie w celu wspierania potencjału rozwojowego ucznia i stwarzania warunków do jego aktywnego i pełnego uczestnictwa w życiu przedszkola, szkoły i placówki oraz w środowisku społecznym”⁹. W tak pojmowanej pomocy szczególne znaczenie wydaje się mieć diagnoza funkcjonalna oraz projektowanie uniwersalne w edukacji¹⁰.

Diagnoza funkcjonalna umożliwia wielowymiarowy opis stanu funkcjonowania jednostki w środowisku. Uwzględnia zarówno opis zachowania, jak i jego uwarunkowania wewnętrzne (zasoby) i zewnętrzne (środowiskowe), wskazuje mocne i słabe strony diagnozowanej osoby. Daje to możliwość aktualizacji posiadanego potencjału rozwojowego jednostki oraz określenia zakresu modyfikacji środowiska, w którym ona funkcjonuje¹¹. Taka diagnoza jest podstawą wyznaczenia kierunku integralnego i zrównoważonego rozwoju danej osoby.

Z kolei projektowanie uniwersalne stanowi najważniejszą strategię edukacji włączającej, która w ujęciu szerokim odnosi się do sytuacji, w której uczniowie z niepełnosprawnością lub ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi kształcą się w szkołach głównego nurtu i spędzają większość czasu w klasach, w których liczebnie dominują uczniowie bez niepełnosprawności¹². Projektowanie uniwersalne w tak rozumianym procesie kształcenia wskazuje na znaczenie różnorodnych środków przekazu informacji

⁷ Tamże.

⁸ Dz.U. 2022, poz. 1599.

⁹ Rozporządzenie MEN w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1798, par. 2 ust. 1.

¹⁰ P. Majewicz, J. Sikorski, *Pedagog specjalny w publicznych przedszkolach...*, s. 585–586.

¹¹ E. Domagała-Zyśk, T. Knopik, U. Oszwa, *Znaczenie diagnozy funkcjonalnej w edukacji uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, „Roczniki Pedagogiczne” 2018, nr 10(46), s. 82, doi: 10.18290/rped.2018.10.3-5 (77-90).

¹² G. Szumski, *Koncepcja edukacji włączającej* [w:] *Edukacja włączająca w przedszkolu i szkole*, red. I. Chrzanowska, G. Szumski, Warszawa 2019, t. 7, s. 18 (14–25).

w czasie zajęć dydaktycznych, zróżnicowanych form ekspresji oraz prezentowania osiągnięć edukacyjnych, a także zróżnicowanych form motywowania uczniów¹³.

Pedagog specjalny może w istotny sposób wesprzeć działania nauczycieli w realizacji idei edukacji włączającej.

Procedura badań własnych

Przedstawiony artykuł stanowi propozycję uporządkowania wiedzy na temat wymagań, niezbędnych kwalifikacji oraz zadań zawodowych pedagoga specjalnego. W związku z realizacją idei „edukacji dla wszystkich” oraz zadaniami, jakie wyznacza się w tym zakresie zatrudnionym w placówkach edukacyjnych specjalistom do spraw pomocy psychologiczno-pedagogicznej, takie uporządkowanie wydaje się ważne w całościowym postrzeganiu tego profesjonalisty. Klasyfikacja ułatwia racjonalne postępowanie człowieka nie tylko w działalności naukowej, lecz także w innych dziedzinach, w tym z całą pewnością w praktyce pedagogicznej i opiekuńczo-wychowawczej¹⁴.

Opierając się na metodzie hermeneutyki pedagogicznej, uporządkowano wiedzę na temat statusu, zadań i obowiązków pedagoga specjalnego (poziom poznawczy), zaprezentowano opinie innych specjalistów na temat roli zawodowej pedagoga specjalnego (poziom praktyczny)¹⁵. Duże znaczenie w tak ujętym postępowaniu badawczym miała analiza aktów prawnych, a wśród nich:

- Ustawy z dnia 15 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, t.j. Dz.U. 2024, poz. 737 i poz. 854;
- Ustawy z dnia 7 kwietnia 2022 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022, poz. 1116;
- Ustawy z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1762;
- Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1309;
- Rozporządzenia MEN w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1798.

¹³ T. Knopik, B. Papuda-Dolińska, K. Wiejak, G. Krasowicz-Kupis, *Projektowanie uniwersalne jako perspektywa metodyczna edukacji włączającej*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki specjalnej” 2021, nr 42, s. 53.

¹⁴ Por. Z. Melosik, Z. Drozdowicz, S. Sztajer (red.), *O racjonalności w nauce i życiu społecznym*, Poznań 2009; Z. Melosik, *Pasja i tożsamość naukowca. O władzy i wolności umysłu*, Poznań 2019.

¹⁵ M. Adamska-Staroń, B. Łukasik, *Hermeneutyka pedagogiczna jako orientacja metodologiczna*, „Podstawy Edukacji” 2012, nr 5, s. 119–138.

Istotna była również analiza wyników dotychczasowych badań nad profesją pedagoga specjalnego oraz opinie dotyczącego jego roli zawodowej zamieszczone na portalach pedagogicznych (<https://www.pedagogonline.pl>; <https://www.pedagog.pl>).

Wprowadzenie do grona specjalistów pedagoga specjalnego jest jednym z zabiegów projektowania uniwersalnego, stanowi czynnik chroniący, ma zapobiegać pojawiającym się sytuacjom utrudniającym czy wręcz uniemożliwiającym uczniom ze zróżnicowanymi potrzebami rozwojowymi wspólny z rówieśnikami proces edukacji. Jest to tym bardziej niezbędne, że w polskich placówkach oświatowych obserwuje się coraz liczniejszą reprezentację uczniów z trudnościami w uczeniu się, wynikającymi z różnorodnych przyczyn, zarówno uwarunkowanych czynnikami zewnętrznymi, jak i wewnętrznymi. Przykładem mogą być uczniowie z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Dane Narodowego Funduszu Zdrowia (NFZ) wskazują, że osób do 17 roku życia z rozpoznaniem autyzmu, w tym z zespołem Aspergera, w roku 2019 było prawie 57 tysięcy, natomiast w roku 2021 już blisko 74 tysiące¹⁶. Lawinowo wzrasta również liczba orzeczeń o potrzebie kształcenia specjalnego wydawanych przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne. Według Systemu Informacji Oświatowej (SIO) w roku szkolnym 2017/2018 z uwagi na autyzm, w tym zespół Aspergera, wydano 16 098 orzeczeń o potrzebie kształcenia ze względu na ten rodzaj zaburzeń, a w roku szkolnym 2021/2022 aż 36 189¹⁷.

Drugim istotnym powodem powołania stanowiska pedagoga specjalnego była konieczność wsparcia nauczycieli w pracy z uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnym. Badania pokazują, że pomimo aprobaty większości środowiska pedagogicznego dla idei inkluzji, nadal odczuwa ono niewystarczający poziom przygotowania do roli nauczyciela każdego ucznia, niezależnie od jego potencjału rozwojowego¹⁸. Czytając o kompetencjach do pracy z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych, możemy wręcz przeczytać, że „nie ma empirycznych dowodów, iżby pedagoga specjalnego mógł zastąpić jakikolwiek inny pedagog”¹⁹. Jego rola ma dotyczyć nie tylko organizowania odpowiedniego wsparcia dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym z niepełnosprawnościami, lecz także organizowania i konsultowania kształcenia włączającego w każdej placówce edukacyjnej²⁰.

¹⁶ K. Trochała, *Spektrum autyzmu: diagnozy na wyrost czy faktyczny wzrost przypadków?* „Serwis Zdrowie”, 17.02.2023, <https://zdrowie.pap.pl/rodzice/spektrum-autyzmu-diagnozy-na-wyrost-czy-faktyczny-wzrost-przypadkow> (dostęp: 30.07.2024); J. Cieśla, *Lawinowi neuroinetypowi*, „Polityka” 2024, nr 18/19 (3462), s. 28–30.

¹⁷ B. Dązbłaż, *Skokowy wzrost liczby diagnoz dzieci z autyzmem, a dane i tak są niedoszacowane*, 2022, <https://www.prawo.pl/zdrowie/diagnoza-dziecka-z-autyzmem,517430.html> (dostęp: 30.07.2024).

¹⁸ *Edukacja włączająca w przedszkolu i szkole*, red. I. Chrzanowska, G. Szumski, Warszawa 2019, t. 7.

¹⁹ J. Baran, E. Dyduch, *Pedagog specjalny jako refleksyjny praktyk i innowator w kontekście aktualnych wyzwań cywilizacyjnych, kształcenia akademickiego oraz pracy pedagogicznej*, „Konteksty Pedagogiczne” 2021, nr 2(17), s. 17 (11–25), https://www.pedagog.specjalny.nowa.profesja/Pedagog_specjalny_jako_refleksyjny_.pdf (dostęp: 29.07.2024).

²⁰ Tamże, s. 18.

Zadania pedagoga specjalnego w regulacjach prawa oświatowego

Stanowisko pedagoga specjalnego zostało powołane na mocy nowelizacji Ustawy Karta Nauczyciela²¹. Specjalista ten funkcjonuje obok pedagoga szkolnego, psychologa szkolnego, terapeuty pedagogicznego, doradcy zawodowego oraz logopedy. Zadania pedagoga specjalnego zostały szczegółowo opisane w Rozporządzeniu MEN z dnia 22 lipca 2022 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach²². Ponadto pedagog specjalny powinien kierować się takimi dokumentami, jak:

- Rozporządzenie MEN z dnia 22 lipca 2022 r. w sprawie wykazu zajęć prowadzonych bezpośrednio z uczniami lub wychowankami albo na ich rzecz przez nauczycieli poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz nauczycieli: pedagogów, pedagogów specjalnych, psychologów, logopedów, terapeutów pedagogicznych i doradców zawodowych (Dz.U. 2022, poz. 1610);
- Rozporządzenie MEN z dnia 23 sierpnia 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli (Dz.U. 2022, poz. 1769);
- Rozporządzenie MEN z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1309).

Ważne są także dokumenty regulujące pracę w danej szkole, szczególnie statut szkoły, różnego rodzaju regulaminy i procedury, szkolny program wychowawczo-profilaktyczny, który określa sposób realizacji celów kształcenia oraz zadań wychowawczych zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego.

Opierając się na wymienionych dokumentach, można wyróżnić następujące zadania pedagoga specjalnego:

1. Współpraca z nauczycielami, wychowawcami grup wychowawczych lub innymi specjalistami, rodzicami oraz uczniami w:
 - rekomendowaniu dyrektorowi szkoły lub placówki do realizacji działań w zakresie zapewnienia aktywnego i pełnego uczestnictwa uczniów w życiu szkoły i placówki oraz dostępności, o której mowa w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami²³,
 - prowadzeniu badań i działań diagnostycznych związanych z rozpoznawaniem indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów w celu określenia mocnych stron, predyspozycji,

²¹ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1762, art. 42, ust. 7; art. 42 d; ustawa z dnia 7 kwietnia 2022 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022, poz. 1116, art. 2; art. 28.

²² T.j. Dz.U. 2023, poz. 1798.

²³ Dz.U. 2019, poz. 1696.

- zainteresowań i uzdolnień uczniów oraz przyczyn niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu uczniów, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie ucznia i jego uczestnictwo w życiu szkoły i placówki,
- rozwiązywaniu problemów dydaktycznych i wychowawczych uczniów,
 - określaniu niezbędnych do nauki warunków, sprzętu specjalistycznego i środków dydaktycznych, w tym wykorzystujących technologie informacyjno-komunikacyjne, odpowiednich ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne ucznia;
2. Współpraca z zespołem do spraw pomocy psychologiczno-pedagogicznej w zakresie opracowania i realizacji indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego ucznia posiadającego orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, w tym zapewnienia mu pomocy psychologiczno-pedagogicznej;
 3. Wspieranie nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w:
 - rozpoznawaniu przyczyn niepowodzeń edukacyjnych uczniów lub trudności w ich funkcjonowaniu, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie ucznia i jego uczestnictwo w życiu szkoły lub placówki,
 - udzielaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej w bezpośredniej pracy z uczniem,
 - dostosowaniu sposobów i metod pracy do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia oraz jego możliwości psychofizycznych,
 - doborze metod, form kształcenia i środków dydaktycznych do potrzeb uczniów;
 4. Udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej uczniom, rodzicom uczniów i nauczycielom;
 5. Współpraca, w zależności od potrzeb, z innymi podmiotami, o których mowa w §5 ust. 3 oraz w §6 rozporządzenia;
 6. Przedstawianie radzie pedagogicznej propozycji doskonalenia zawodowego nauczycieli szkoły lub placówki w zakresie zadań określonych w pkt 1–5 rozporządzenia²⁴.

W celu realizacji tych zadań pedagog specjalny musi współpracować z całą społecznością placówki edukacyjnej: dyrektorem, nauczycielami, wychowawcami, specjalistami, pielęgniarką, rodzicami, a przede wszystkim uczniami. Wspiera działania placówki poprzez konsultacje, porady, pomoc pedagogiczną, szkolenia. Ponadto zgodnie z założeniami edukacji włączającej najważniejszym zadaniem pedagoga specjalnego jest objęcie pomocą dzieci z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego i ich rodziców oraz dzieci objętych pomocą psychologiczno-pedagogiczną. W ramach tego zadania pedagog specjalny:

- diagnozuje mocne strony, trudności i przyczyny niepowodzeń szkolnych poprzez obserwację w różnych sytuacjach szkolnych, wywiady (z rodzicami,

²⁴ Rozporządzenia MEN w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1798.

- wychowawcami i rozmowy z uczniami/dziećmi) lub w miarę potrzeb korzystając z wystandaryzowanych narzędzi diagnostycznych;
- koordynuje opracowanie odpowiedniej dokumentacji, takiej jak wielospecjalistyczna ocena poziomu funkcjonowania ucznia, indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny i innej związanej z objęciem ucznia pomocą psychologiczno-pedagogiczną;
 - prowadzi zajęcia specjalistyczne dla dzieci i uczniów objętych taką pomocą;
 - udziela wsparcia nauczycielom i wychowawcom w doborze metod, form pracy z dzieckiem/ucznikiem;
 - współpracuje z innymi podmiotami zewnętrznymi, takimi jak: poradnia psychologiczno-pedagogiczna, poradnie specjalistyczne, ośrodki pomocy społecznej, sądy rodzinne, placówki pieczy zastępczej i inne zależnie od potrzeb²⁵.

Praca pedagoga specjalnego z pewnością jest dynamiczna, powinna stanowić obciążenie w szczególności dla pedagoga i psychologa szkolnego w pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Niestety, jak wynika z różnych komentarzy zamieszczanych na blogach pedagogicznych, w niektórych placówkach pojawiają się problemy z podziałem obowiązków pomiędzy poszczególnych specjalistów. Rodzi to nieprzewidziane przez ustawodawcę problemy, a nawet konflikty.

Pedagog specjalny ma przydzielone obowiązki, które wyznacza mu dyrektor placówki. Na tej podstawie opracowuje szczegółowy plan swoich działań, które dokumentuje w dzienniku papierowym lub elektronicznym.

Kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska pedagoga specjalnego

Wymagania do zajmowania stanowiska nauczyciela pedagoga specjalnego w przedszkolach i szkołach, o których mowa w §3 ust. 1 i §4, określa par. 28 Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 14 września 2023 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli²⁶. Zgodnie z dokumentem kwalifikacje posiada osoba, która ukończyła:

1. jednolite studia magisterskie prowadzone zgodnie z nowym standardem kształcenia na kierunku:
 - a) pedagogika specjalna w dowolnym zakresie i posiada przygotowanie pedagogiczne lub
 - b) na którym jest realizowane wyłącznie kształcenie przygotowujące do wykonywania zawodu nauczyciela, w zakresie pedagogiki resocjalizacyjnej, logopedii, pedagogiki korekcyjnej (terapii pedagogicznej) lub wczesnego wspomagania rozwoju dziecka i posiada przygotowanie pedagogiczne, lub
 - c) logopedia i posiada przygotowanie pedagogiczne lub

²⁵ *Pedagog szkolny a pedagog specjalny. Podobieństwa i różnice dwóch specjalistów*, <https://www.Pedagog szkolny a pedagog specjalny | Pedagog Online> (dostęp: 30.07.2024).

²⁶ Dz.U. 2023, poz. 2102.

2. studia pierwszego i drugiego stopnia prowadzone zgodnie z nowym standardem kształcenia w zakresie pedagogiki resocjalizacyjnej, logopedii, pedagogiki korekcyjnej (terapii pedagogicznej) lub wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka na kierunku innym niż pedagogika specjalna i posiada przygotowanie pedagogiczne, lub
3. studia pierwszego i drugiego stopnia lub jednolite studia magisterskie prowadzone zgodnie z nowym standardem kształcenia na kierunku, na którym jest prowadzone kształcenie w zakresie pedagogiki, i posiada przygotowanie pedagogiczne oraz ukończyła studia podyplomowe prowadzone zgodnie z nowym standardem kształcenia w zakresie edukacji włączającej, lub
4. studia drugiego stopnia prowadzone zgodnie z nowym standardem kształcenia na kierunku pedagogika specjalna, na podstawie §39 ust. 2 pkt 2 i ust. 3 pkt 2 rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie studiów, w dowolnym zakresie i posiada przygotowanie pedagogiczne, lub
5. studia prowadzone zgodnie z przepisami obowiązującymi przed dniem 3 sierpnia 2019 r. w zakresie pedagogiki specjalnej i posiada przygotowanie pedagogiczne, lub
6. studia pierwszego i drugiego stopnia lub jednolite studia magisterskie prowadzone zgodnie z przepisami obowiązującymi przed dniem 3 sierpnia 2019 r. w zakresie pedagogiki i posiada przygotowanie pedagogiczne oraz ukończyła:
 - a) studia podyplomowe w zakresie pedagogiki specjalnej lub edukacji włączającej lub
 - b) zakład kształcenia nauczycieli w specjalności pedagogika specjalna lub
 - c) kurs kwalifikacyjny w zakresie pedagogiki specjalnej²⁷.

Reasumując, należy stwierdzić, że do zatrudnienia na stanowisku pedagoga specjalnego konieczne jest ukończenie studiów pierwszego i drugiego stopnia lub jednolitych pięcioletnich studiów w zakresie pedagogiki, posiadanie przygotowania pedagogicznego i ukończenie podyplomowych studiów w zakresie pedagogiki specjalnej lub edukacji włączającej. Wymagania te muszą być respektowane w każdej placówce liczącej powyżej pięćdziesięciu podopiecznych (warunek konieczny do zatrudnienia pedagoga specjalnego), także w szkołach ponadpodstawowych.

Praca pedagoga specjalnego w praktyce

Pierwszą wycinkową prezentację obrazu pracy pedagoga specjalnego w szkołach ogólnodostępnych przez pryzmat narracji nauczycieli przedstawiła już w 2023 r. Ewa Bartuś²⁸. Badania prowadzone przez autorkę miały charakter interpretacyjny

²⁷ Tamże.

²⁸ E. Bartuś, *Pedagog specjalny jako współorganizator edukacji włączającej w narracjach nauczycieli*, „Colloquium Pedagogika – Nauki o Polityce i Administracji. Kwartalnik” 2023, nr 4(52), s. 209–228.

i służyły odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób są realizowane praktycznie zadania pedagogów specjalnych w szkołach ogólnodostępnych? Materiał zgromadzono w formie pisemnych wypowiedzi, w których nauczyciele opisywali szkolną rzeczywistość w kontekście realizacji zadań pedagoga specjalnego zaobserwowanych w placówkach oświatowych, w których pracują. Analizie poddano 68 narracji nauczycieli szkół podstawowych i ponadpodstawowych z województwa mazowieckiego i warmińsko-mazurskiego. Narracje powstały w ramach prac słuchaczy studiów podyplomowych przygotowujących się do pracy w zawodzie pedagoga specjalnego na temat: „Przepisy a rzeczywistość szkolna w pracy pedagoga specjalnego – na podstawie obserwacji i doświadczeń własnych”. Odpowiedzi na pytania zostały opracowane przez słuchaczy studiów samodzielnie w formie pisemnej²⁹. Badania ujawniły, że nauczyciele nie są w pełni zadowoleni z wprowadzonych zmian. Uważają, że są w pewnym stopniu prowizoryczne. Dotyczy to zwłaszcza zbyt małej liczby godzin przeznaczonych na realizację zadań pedagogów specjalnych w odniesieniu do faktycznych, realnych potrzeb poszczególnych placówek oświatowych. Zebrane narracje stały się podstawą do sformułowania wniosków po pierwszym roku obecności w placówkach edukacyjnych pedagogów specjalnych. Są one następujące:

- „łączenie funkcji pedagoga szkolnego z funkcją pedagoga specjalnego jest postrzegane jako czynnik niekorzystny,
- wielofunkcyjność i brak szczegółowych wytycznych do realizacji zadań pedagoga specjalnego,
- brak czasu i warunków lokalowych na realizację zadań pedagoga specjalnego,
- trudności we współpracy z nauczycielami,
- nierozumienie funkcji pedagoga specjalnego przez rodziców,
- pełnienie funkcji mediatora i negocjatora, a czasem interwenta w przypadku zachowań trudnych uczniów,
- zróżnicowanie w zakresie praktycznej realizacji zadań w zależności od specjalności z zakresu pedagogiki specjalnej”³⁰.

Kolejne badania dotyczące profesji pedagoga specjalnego przeprowadzili Piotr Majewicz i Jacek Sikorski³¹. Ich celem było przedstawienie roli pedagoga specjalnego w systemie edukacji ogólnodostępnej w percepcji nauczycieli. Badania miały charakter ilościowy, do zebrania materiału empirycznego autorzy wykorzystali metodę sondażu diagnostycznego i technikę ankiety (obejmującej 20 pytań otwartych i zamkniętych). W badaniu wzięło udział 127 nauczycieli przedszkoli, szkół podstawowych i ponadpodstawowych, głównie z południowej części Polski. Uzyskane wyniki pozwoliły na sformułowanie istotnych dla praktyki edukacyjnej wniosków. Są one następujące:

²⁹ Tamże, s. 214.

³⁰ Tamże, s. 226–227.

³¹ P. Majewicz, J. Sikorski, *Pedagog specjalny w publicznych przedszkolach...*, s. 582–596.

- zdecydowana większość badanych nauczycieli placówek ogólnodostępnych (87%) dostrzega nie tylko potrzebę, ale wręcz konieczność zatrudnienia pedagoga specjalnego, co wynika: z jednej strony ze zmieniającej się struktury populacji uczniów, w której przybywa uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, z drugiej strony z poczucia u nauczycieli braku odpowiedniego przygotowania do pracy w grupach o zróżnicowanych potrzebach edukacyjnych;
- nauczyciele różnych form kształcenia ogólnodostępnego oczekują od pedagogów specjalnych zaangażowania w różne formy działań przy jednoczesnym niedocenieniu własnej roli w kształceniu włączającym;
- w opinii nauczycieli zadania pedagoga specjalnego obejmują: prowadzenie zajęć terapeutycznych, współpracę z poradnią psychologiczno-pedagogiczną, opracowanie dostosowań procesu dydaktycznego do indywidualnych potrzeb i możliwości uczniów o zróżnicowanych potrzebach edukacyjnych, współpracę ze specjalistami zatrudnionymi w placówce oraz opracowanie wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia;
- nauczycieli widzą także pedagoga specjalnego w roli koordynatora w zespole specjalistów, do refleksji powinno skłonić, że tylko połowa badanych widzi odmienność zadań pedagoga specjalnego, pozostali uważają, że zadania specjalistów wręcz się pokrywają;
- badani wskazali oczekiwane kierunki działań pedagoga specjalnego, jak: diagnoza, wsparcie w dostosowaniu treści, metod, form pracy na lekcji i środków dydaktycznych dla uczniów o zróżnicowanych potrzebach edukacyjnych;
- zaakcentowano potrzebę udzielania przez pedagoga specjalnego wsparcia rodzicom/opiekunom ucznia o specjalnych potrzebach edukacyjnych³².

Można przyjąć, że przytoczone wyniki badań trafnie odzwierciedlają sytuację, jaka panuje wśród specjalistów zatrudnionych w polskich placówkach edukacyjnych. Podobny bowiem jest ton wypowiedzi, jakie można znaleźć na stronach internetowych przeznaczonych dla nauczycieli i specjalistów. W komentarzach pedagogzy zwracają uwagę na następujące problemy:

- łączenie w niektórych placówkach edukacyjnych etatu pedagoga specjalnego z etatem pedagoga szkolnego odbywające się często kosztem liczby godzin pedagoga szkolnego:

„Jako pedagog szkolny straciłam 9 z 11 godz. – było to pół etatu na naszą szkołę, idę na kolejne studia i dostaję 9 godzin, by znów mieć pół etatu. Organ prowadzący obcina godziny, by wprowadzić dodatkowe stanowisko. [...] Więc 2 godziny pedagoga szkolnego i 9 specjalnego i mam być szczęśliwa!”³³;

³² Tamże, s. 592–594.

³³ *Pedagog szkolny a pedagog specjalny. Podobieństwa i różnice dwóch specjalistów...*

„U mnie z pedagoga szkolnego, 22 godziny, zrobiono 9 pedagoga szkolnego i 13 specjalnego w jednej osobie [...]. Jak mam to rozdzielić – 2 plany, 2 dzienniki [...] i tak robię to samo”³⁴;

– brak porozumienia pomiędzy zatrudnionymi specjalistami spowodowany prawdopodobnie niewłaściwym podziałem ich obowiązków oraz mylenie przez nauczycieli stanowiska pedagoga specjalnego ze stanowiskiem nauczyciela wspomagającego:

„Wciąż nie wiem, co mam robić w dużej szkole ponadpodstawowej, gdzie jest pedagog szkolny na 1,5 etatu, psycholog na etat i ja na trochę więcej niż 0,5 etatu. Skupiam się na uczniach z orzeczeniem, jest źle, bo pedagog przemęczony, a psycholog myśli tylko, kiedy do gabinetu prywatnego pobiegnie. Z kolei jak zrobię jakąś konsultację z uczniem bez orzeczenia, pani pedagog robi mi awanturę. Dyrektor mnie nie zauważa, nauczyciele myślą ze wspomagającym, pedagog wiecznie niezadowolony. Ot, tyle dobrego z tego stanowiska przynajmniej u mnie”³⁵;

– brak przydziału obowiązków dla pedagoga specjalnego, wykorzystywanie jego kompetencji do zastępstw za nieobecnych nauczycieli:

„Przez cały rok wręcz walczyłam o swoje obowiązki. Jak to wieloletnia pani pedagog szkolna określiła, że ona prawie 30 lat pracuje i nie ma zamiaru zmieniać przyzwyczajeń co do swojej pracy i dzielić się obowiązkami. Mnie rzucano na zastępstwa przedmiotowe plus świetlica! Miałam tylko 10 godzin. Nikt nie uważał tego stanowiska. Traktowano mnie jak współorganizującego”³⁶;

– zagrożenie obniżeniem statusu innych specjalistów zatrudnionych w placówkach edukacyjnych, szczególnie pedagoga szkolnego:

„Pracując jako pedagog szkolny kolejny już rok, ostatnio zauważam wielką zmianę, tj. od chwili wprowadzenia nowego specjalisty. Dyrektor MUSI mieć pedagoga specjalnego, ale od jego decyzji zależy, CZY CHCE mieć pedagoga szkolnego. Dyrektor ma określoną liczbę etatów, w zależności od ilości dzieci w placówce, i sam decyduje, jakim specjalistom je da. Zatem dla pedagoga specjalnego MUSI mieć godziny, a dla innych specjalistów MOŻE. Przez to, że zakres zadań pokrywa się, dyrektor nie musi obawiać się”³⁷.

Podsumowanie

Pedagog specjalny to nowe stanowisko w placówkach kształcących dzieci i młodzież związane z przemianami wynikającymi z dążenia do realizacji idei normalizacji w polskiej szkole. Jedną z ważniejszych funkcji pedagoga specjalnego

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

jest udzielanie wsparcia uczniom, ich rodzicom (opiekunom), a także nauczycielom w pracy z dzieckiem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i rozwojowymi. Badania empiryczne i analiza praktyki pedagogicznej wskazują, że niektóre zadania specjalistów zatrudnionych w placówkach edukacyjnych pokrywają się. Należy jednak podkreślić, że każdy specjalista ma wyznaczone zadania, które wynikają z aktów prawnych i powinny być precyzyjnie ujęte w przydziale obowiązków podanym przez dyrektora placówki oświatowej, w której dany specjalista jest zatrudniony. Dla pedagoga specjalnego będzie to głównie (ale nie tylko) obszar kształcenia specjalnego, w którym można wyróżnić następujące kierunki pracy:

- wykonywanie zróżnicowanych zadań związanych z udzielaniem szeroko rozumianej pomocy dydaktycznej, wychowawczej i terapeutycznej uczniom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi;
- wspieranie wychowawczej roli oraz ukierunkowanie pracy dydaktycznej i terapeutycznej rodziców/opiekunów prawnych dzieci/uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi;
- podejmowanie zadań wspierających nauczycieli w zakresie planowania procesu kształcenia w odniesieniu do uczniów o zróżnicowanych potrzebach rozwojowych i edukacyjnych;
- realizacja działań diagnostycznych w kontekście ograniczenia i możliwości rozwojowych dzieci/uczniów (diagnoza funkcjonalna).

Efektywna praca pedagoga specjalnego, która obejmuje tak szeroki obszar czynności diagnostycznych, edukacyjnych i terapeutycznych, stawia przed nim wiele wyzwań, jak: konieczność ciągłego rozwoju zawodowego, organizowanie, wzbogacanie i modyfikowanie własnego warsztatu pracy, dostosowanie swoich czynności do potrzeb uczniów o zróżnicowanych potrzebach edukacyjnych i rozwojowych, doskonalenie umiejętności współpracy z nauczycielami, rodzicami (opiekunami prawnymi), poszerzanie umiejętności diagnostycznych. Pedagog specjalny musi zatem posiadać wysokie kompetencje zawodowe z zakresu pedagogiki ogólnej i pedagogiki specjalnej, zasoby osobowości umożliwiające mu udzielanie efektywnego wsparcia różnym grupom odbiorców (dzieciom, młodzieży, rodzicom, nauczycielom). Musi też mieć zapewnione odpowiednie warunki społeczne, organizacyjne i materialne, aby wykonywać swoje złożone zadania.

Bibliografia

- Adamska-Staroń M., Łukasik B., *Hermeneutyka pedagogiczna jako orientacja metodologiczna*, „Podstawy Edukacji” 2012, nr 5, s. 119–138.
- Baran J., Dyduch E., *Pedagog specjalny jako refleksyjny praktyk i innowator w kontekście aktualnych wyzwań cywilizacyjnych, kształcenia akademickiego oraz pracy pedagogicznej*, „Konteksty Pedagogiczne” 2021, nr 2(17), https://www.pedagog.specjalny.nowa.profesja/Pedagog_specjalny_jako_refleksyjny_.pdf (dostęp: 29.07.2024).

- Bartuś E., *Pedagog specjalny jako współorganizator edukacji włączającej w narracjach nauczycieli*, „Colloquium Pedagogika – Nauki o Polityce i Administracji. Kwartalnik” 2023, nr 4(52), s. 209–228.
- Cieśla J., *Lawinowi neuronietypowi*, „Polityka” 2024, nr 18/19 (3462), s. 28–30.
- Dązbłaż B., *Skokowy wzrost liczby diagnoz dzieci z autyzmem, a dane i tak są niedoszacowane*, 2022, <https://www.prawo.pl/zdrowie/diagnoza-dziecka-z-autyzmem,517430.html> (dostęp: 30.07.2024).
- Domagała-Zyśk E., Knopik T., Oszwa U., *Znaczenie diagnozy funkcjonalnej w edukacji uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, „Roczniki Pedagogiczne” 2018, nr 10(46), s. 77–90.
- Gajdzica Z. i in., *Analiza praktyki szkolnej i charakterystyka szkoły efektywnie realizującej edukację włączającą w praktyce – raport z badań*, Katowice 2021, <https://www.profesja/analiza-praktyki-szkolnej-i-charakterystyka-szkoly-efektywnie-realizujacej-edukacje-wlaczajaca-w-praktyce.pdf> (dostęp: 25.07.2024).
- Knopik T., Papuda-Dolińska B., Wiejak K., Krasowicz-Kupis G., *Projektowanie uniwersalne jako perspektywa metodyczna edukacji włączającej*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2021, nr 42, s. 53–69.
- Kwieciński Z., *Grzęzawisko. Eseje z pedagogiki społecznej i krytycznej*, Toruń 2019.
- Majewicz P., Sikorski J., *Pedagog specjalny w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach – nowe stanowisko specjalisty w polskim systemie edukacji w opinii nauczycieli*, „Journal of Modern Science 2024, t. 1, nr 55, s. 583–594.
- Melosik Z., Drozdowicz Z., Sztajer S. (red.), *O racjonalności w nauce i życiu społecznym*, Poznań 2009.
- Melosik Z., *Pasja i tożsamość naukowca. O władzy i wolności umysłu*, Poznań 2019.
- Pedagog szkolny a pedagog specjalny. Podobieństwa i różnice dwóch specjalistów*, <https://www.Pedagog szkolny a pedagog specjalny | Pedagog Online> (dostęp: 30.07.2024).
- Rozporządzenie MEN w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1798.
- Rozporządzenie MEN z dnia 23 sierpnia 2022 zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli, Dz.U. 2022, poz. 1769.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym, Dz.U. 2017, poz. 1578.
- Rozporządzenie MEN z dnia 22 lipca 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1798.
- Szumski G., *Koncepcja edukacji włączającej [w:] Edukacja włączająca w przedszkolu i szkole*, red. I. Chrzanowska, G. Szumski, Warszawa 2019, t. 7, s. 14–25.
- Trochała K., *Spektrum autyzmu: diagnozy na wyrost czy faktyczny wzrost przypadków?* „Serwis Zdrowie”, 17.02.2023, <https://zdrowie.pap.pl/rodzice/spektrum-autyzmu-diagnozy-na-wyrost-czy-faktyczny-wzrost-przypadkow> (dostęp: 30.07.2024).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1762, art. 42 ust. 7; art. 42 d.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 2022 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022, poz. 1116, art. 2 i 28.